

Перспективи пред образованието по медии и журналистика в контекста на конвергентна медийна среда

Иван Иванов Вълчанов

Университета за национално и световно стопанство
Имейл: ivalch89@gmail.com

Абстракт: Темата е актуална поради две причини – бързото и безкомпромисно влияние на интернет и дигиталните технологии върху медиите, което води до сериозни трансформации в журналистическата професия, нуждите на бизнеса и съответно образованието в областта на медиите и журналистиката; влиянието на интернет и дигиталните технологии върху образованието като цяло. Целта на изследването е да проследи настъпилите трансформации в образованието вследствие развитието на интернет като конвергентна среда и да очертае предизвикателствата пред висшите училища, перспективите за развитие и очертаващите се тенденции. Методите на изследване са анкета, интервю, контент анализ и сравнителен анализ. Използвани са и резултати от други изследвания в областта. Основните констатации са, че настъпващите трансформации изправят преподавателите и висшите училища пред редица предизвикателства, изискващи бърза и адекватна реакция; журналистическото образование претърпява значителни трансформации през последното десетилетие; освен предизвикателства, разглежданите процеси очертават редица перспективи за развитие и усъвършенстване на образованието в областта.

Ключови думи: образование, медии, журналистика, медийни трансформации, интернет, конвергенция.

Perspectives of media and journalism education in the context of convergent media environment

Ivan Valchanov

University of National and World Economy
Email: ivalch89@gmail.com

Abstract: The topic is current because of two main reasons - the fast and growing influence of the internet and digital technologies on media which is followed by transformations of the journalistic profession and therefore the business' needs of educated and trained professionals; and the influence of the internet and digital technologies on the education generally. The main goal of the research is to follow the occurred transformations in education due to the development of the internet as a convergent media environment and describe the perspectives and tendencies for the journalism education. The research methods are comparative analysis, content analysis and poll. The main ascertainments are that the occurring transformations make the lecturers and universities face a number of challenges requiring quick and adequate reaction; the journalistic education goes through significant transformations in the last decade; besides challenges the described processes give the journalistic education a range of opportunities for development.

Keywords: education, media, journalism, internet, media transformations, convergence.

Уводни думи

Образованието в областта на медиите и журналистиката, предоставяно от висшите училища, е с особена важност за съвременното общество. Причината за това е, че пазарът на търговските медии често се води от стремежа към икономическа печалба за сметка на изпълняване на професионалния дълг, мисията и следването на етични и морални норми в журналистиката. Този процес, заедно с концентрацията на медийна собственост, влиянието на собствениците върху посланието на медийния продукт и автоцензурата, която журналистите налагат, са сред причините за позиционирането на България на 113 място от 180 държави в класацията на „Репортери без граници” за 2016 година[1]. Страната следва тенденцията с всяка следваща година да заема по-неблагоприятна позиция в тази класация (106 място през 2015 и 100 място през 2014).

Един от най-съществените фактори за преодоляване на редица дефицити на медийната среда е качествено образование по журналистика. То предава най-важните ценности на журналистиката, професионални правила, етични норми и възпитава бъдещите журналисти в идеи, различни от преследването на икономическа печалба с всички възможни средства. То предава мисията на журналистиката – да работи в полза на обществото и да бъде „четвърта власт”, оторизирана от обществото да изпълнява контролни и регулативни функции спрямо трите основни власти – законодателна, изпълнителна и съдебна[2], да гарантира тяхната независимост една от друга, техните действия и резултати.

Извън основополагащите за професията ценности и норми, образованието по журналистика претърпява сериозни и видими трансформации като следствие от развитието на дигиталните технологии, интернет и медийната конвергенция. Развитието на технологиите е толкова бурно, че висшите училища трудно успяват да актуализират учебните планове и да следват темпото на изменящата се почти ежедневно медийна среда. Това е валидно както навсякъде по света, така и в България и прави разглежданата тема актуална и значима. За да бъдат качествено подготвени за бъдещата си професионална работа в интернет среда, студентите по журналистика трябва да имат теоретични и практически познания относно технологиите и съвременните начини за създаване и разпространение на медийни продукти и новите длъжности и роли, които им се налага да съвместяват в професионалното си ежедневие.

Обект на настоящата разработка е образованието по медии и журналистика, а предмет – перспективите за неговото развитие като следствие от влиянието на интернет, разглеждан като конвергентна медийна среда. Целта е да бъде доказано влиянието на съвременната медийна среда и дигиталните технологии за трансформации в образованието в областта и да бъдат предвидени възможни насоки за неговото развитие. Основната хипотеза е, че има редица предизвикателства пред висшите училища, предлагащи образование по медии и журналистика и че има конкретни действия, които те трябва да предприемат, за да могат да предложат качествено и адекватно образование.

В доклада са анализирани резултати от изследвания на автора, проведени за целите на дисертационен труд с тема, свързана с трансформациите на журналистическата професия и журналистическото образование вследствие развитието на конвергентната медийна среда. Те са анализ на учебните планове на катедра „Медии и обществени комуникации” към УНСС, дълбочинни интервюта с главни редактори и мениджъри на водещи онлайн медии и анкета сред студенти, обучаващи се по медии и журналистика в УНСС между 2014-2016 година.

Конвергентна среда и образование по медии и журналистика

Конвергенцията е процес, който оказва сериозно влияние и изменя не само ежедневната рутина на професионалните журналисти, а медийната система като цяло. Основните характеристики на конвергентната среда са скорост, мобилност, мултимедийност, универсалност и интерактивност[3]. Тя позволява границите между различните видове медии почти да изчезнат, като в онлайн средата могат да бъдат използвани всички начини за комуникация на традиционните медии – чрез *текст*, *звук* и *картина*, и да се добавят необятни възможности, предоставени от *хипертекстовата* и „*отворена*”, свободна природа на Мрежата. В интернет, разглеждан като конвергентна медийна среда, съществуват условия за развитие на всички познати преди появата му медийни продукти, както и за поява на нови форми на комуникация и percepция.

За да бъдат актуални и полезни, учебните планове по медии и журналистика трябва да търпят постоянни промени, наложени от трансформиращата се медийна среда и новите конвергентни продукти. В модерните технологични и икономически условия две неща са сигурни – първо, времето изтича и тези фактори ще се отразят на образованието много по-бързо, отколкото хората в академичните среди очакват; второ, образованието по журналистика ще претърпи фундаментални промени от две гледни точки – как и какво се преподава и кой го преподава. Преподавателите, които не се развиват заедно с действителността, не променят начините си на преподаване и не актуализират знанията, които предават, ще изостанат, точно както тези професионалисти, които избягват иновациите в нюзрума или редакцията[4].

Изследване на висшето образование по журналистика в САЩ очертава *най-сериозния* проблем, пред който то е изправено[5]. В него преподаватели от различни университети споделят най-важните за тях умения и познания, които трябва да предадат на студентите. Изводът обаче е, че докато в последните няколко десетилетия на XX век бизнесът е имал нужда от готови за работа хора, които в буквалния смисъл на думата да започнат работа в деня след завършване на образованието си и да нямат нужда от много допълнително обучение на работното място, и всичко това е било осъществявано безпроблемно, в днешно време ситуацията е по-различна. Преподавателите са свикнали да предават едни и същи знания и умения семестър след семестър, година след година, десетилетие след десетилетие, и те са били напълно достатъчни заради сравнително ниското темпо на трансформации в професията[6].

Предизвикателството пред журналистиката обаче се състои в това какво ще се случи в момента, в който практическите умения на студентите станат неактуални, заради развитието на технологиите и новия начин на набавяне на новини и информация. Какво ще се случи, когато бизнесът има нужда от нови продукти, нови идеи, нови бизнес модели, нови информационни потоци? Ще може ли тогава образованието по журналистика да помогне? Един от основните изводи на изследването и отговор на тези въпроси е, че всичко, което студентите учат, трябва да бъде новото – иновация след иновация, технология след технология и този процес да бъде непрекъснат. Те трябва да придобият навика никога да не спират на едно място, никога да не изостават, а да търсят новото, да го създават и да прегърнат иновациите и промените. Тук отново се споменава необходимостта студентите да познават добре фундаменталните дисциплини, свързани с медиите. Отвъд тях обаче има толкова различни идеи за това какви са необходимите умения и познания, колкото хора биха изказали мнението си по въпроса [7].

Разглеждане на подходите на водещи висши училища от САЩ, Европа и Азия показва, че общото между подходите им е предаване на фундаменталните за професията знания и умения в началото на обучението, последвано от профилиране на студентите, като сред избираемите дисциплини са редица, свързани с конвергентната медийна среда и онлайн медиите, заедно с голямо количество практически занятия. Поради обхвата, възможностите и професионализма в работата на тези учебни заведения, сред които Emerson College, Boston, City University of London, London, Northwestern University, Evanston, може да се твърди, че именно те задават тенденциите и определят бъдещето на образованието в областта на медиите и журналистиката.

Обобщавайки мнения на изследователи и резултати от различни изследвания в областта, можем да твърдим, че колкото по-бързо темповете на развитие на журналистиката в реалната професионална среда и на образованието в областта се изравнят, толкова по-качествена ще бъде подготовката на бъдещите журналисти. Без ясно и сигурно бъдеще пред образованието е трудно да се очаква такова и за професията. А това е лошо за обществото и гражданите, които зависят от точната и професионално поднесена информация. Университетът и преподавателите трябва да представят журналистиката такава, каквато би била в идеалния си вариант и да покажат на студентите как да се доближат максимално до него, за да могат последните да имат цел и мисия, които да следват в професионалния си път.

Резултати от изследвания по темата

Изследване на структурата и съдържанието на учебните планове по медии и журналистика в УНСС за период от 10 учебни години показват значително увеличаване на броя дисциплини, изучавани в срока на обучението, общия хорариум за четирите учебни години в бакалавърска степен, увеличаване на учебната практика, увеличаване на броя избираеми дисциплини и усъвършенстване на метода за избор от конкретни области, към които да се насочат студентите в последните години от обучението си, все повече интердисциплинарни взаимодействия. Същевременно през годините се запазват фундаменталните за журналистиката дисциплини, които са основата на образованието в областта и в които се изучават теория на медиите, мисия, цел и функции на медиите и журналистиката, история на журналистиката и др.

Изследване на трансформациите в професията и конкретно новите компетенции и умения, които трябва да притежават журналистите в онлайн медии и трансформациите на фундаменталните компетенции и умения в конвергентна медийна среда, показва, че в професионалният профил на съвременните журналисти те са разделени в шест категории:

- **Дистрибуция на медийни продукти:** работа с администраторски панели; подредба на съдържанието на журналистическия материал; прикачване на видео, снимки, връзки, социални мрежи; поддържане на профили в социални мрежи; работа със смартфон; създаване и работа със съдържание за мобилни версии и мобилни приложения;

- **Аудитория и конвергентна среда:** комуникация/дискусия/анализ; анализ на сигнали от потребители; проверка на информация от аудиторията; проверка на потребителско съдържание; разбиране на нуждите на аудиторията; модерирание на форум и коментари; изграждане и поддържане на общност; откриване на теми;

- **Образование и езикови познания:** Т-образни компетенции (широки познания в много теми заедно с експертни познания в конкретна област); умения и инструменти за отразяване на всякакви теми; по-висока грамотност и качествено ползване на езика;

задължително владеене на английски език; владеене на втори чужд език; коректорска функция;

- **Съдържание и медийни трансформации:** работа в малък екип с повече задачи; висок интензитет на работа; отговорност за материали, които не са редактирани; редакция на чужди материали; употреба на нови жанрове; изразяване в кратки журналистически форми;

- **Медиен мениджмънт:** мултитаскинг; готовност за работа 24/7; справяне с голямо натоваване; ориентиране и откриване на информация само чрез компютър; постоянно придобиване на нови умения; скорост и реактивност; взаимозаменяемост; развитие на собствени идеи; разпределение на задачи и отговорности; инициативност;

- **Технически умения:** работа с дигитални технологии; заснемане, обработване и публикуване на снимки; обработване и публикуване на видео; програмиране, работа с данни, експерименти.

Резултатите от анкета, проведена на терен, сред студенти, обучаващи се в специалностите „Медии и журналистика“ и „Медия икономика“ в катедра „Медии и обществени комуникации“ към УНСС, доведоха до следните изводи:

- като следствие от развитието на интернет като конвергентна медийна среда, развитието на дигиталните технологии и трансформациите в журналистическата професия, са настъпили редица промени в образованието по медии и журналистика през последните 10 години. Те изменят нуждите, очакванията, нагласата на студентите по журналистика и поставят образованието пред редица предизвикателства;

- образованието е важен фактор за професионална реализация в журналистическата професия, макар и не задължителен;

- образованието по журналистика дава необходимите фундаментални умения и компетенции на студентите, учи на мисията и целите на професията;

- висшите училища в България и целия свят реагират адекватно на голяма част от промените, въвеждайки изменения в учебни планове, начини на преподаване и подход в работата със студентите;

- студентите имат нужда от дисциплини, свързани с технологичната работа с дигитални технологии и практическото създаване и разпространение на медийно съдържание;

- важно е студентите да получат дълбоки познания в една сфера и да широки в редица други;

- студентите биха подкрепили нетрадиционни методи на преподаване и експерименти в учебните зали;

- висшите училища трябва да открият начин да предадат фундаменталните функции на професията, но и нови и актуални. Да открият формулата, по която студентите да извлекат най-полезното от двата аспекта. У студентите да бъде изградено поведение на постоянна адаптация към промени, което, наред с фундаменталните за професията знания и умения, е най-важно за тяхното бъдеще като професионалисти в медийната среда.

Предизвикателства през образованието по медии и журналистика

На база описаните в предишната точка изследвания и проведена анкета сред студенти по медии и журналистика от УНСС, можем да очертаем следните предизвикателства, пред които са изправени висшите училища, обучаващи студенти в областта на медиите и журналистиката:

- да предадат на студентите експертни познания в една сфера и същевременно да им дадат широки познания в редица други;

- да предадат фундаменталните функции на професията, заедно с нови и актуални, както и да намери формулата, по която те действат в синхрон в практиката;

- да научи студентите постоянно да се развиват и да обновяват знанията си, които периодично и все по-често ще имат нужда от актуализация. Едновременно с това да им даде непреходни знания, които са в основата на журналистическата професия;

- да обучи студентите в професионализъм и да даде начало на професионални принципи, които ще помогнат за развитие на професията, истинска полезност за обществото, по-голяма свобода на словото и преодоляване на кризата, в която се намират българските медии;

- да не изостава от техническите иновации, да намери връзка с практиката и професионалисти, които да имат мотивация да обучават студентите;

- да обучи студентите да се изразяват чрез нови жанрове, на които интернет позволява да съществуват. Да обучи студентите да пишат и кратки, и дълги текстове, защото в интернет както често представени в 140 знака, се четат и материали и разследвания, които са толкова обемни, че не биха намерили място на страниците на печатните издания;

- да обучи студентите да работят оперативно и бързо, същевременно да могат да правят задълбочен анализ на данни, да работят с много източници и да извършват голям обем интелектуална работа при работа с данни.

В колкото по-голяма степен висшите училища успеят да се справят с предизвикателствата, пред които са изправени, толкова по-полезно и адекватно би било образованието по медии и журналистика и би допринесло за развитие на медиите и професионалистите, работещи в тях.

Перспективи и насоки за развитие на образованието по медии и журналистика

Проследявайки тенденциите, описани от изследователи в световен мащаб и резултатите от проведените изследвания в българска среда, могат да бъдат формулирани следните перспективи и насоки за развитие на образованието по медии и журналистика:

- заради необходимостта на бизнеса от все повече професионалисти с технически умения, високото темпо на събитията в професията и обществения живот и общото забързване на процесите във всички аспекти на журналистиката, както и нуждата на студентите от повече практически занятия, да бъде увеличен броят на задължителни часове учебна практика на най-малко 100 на учебна година. Консултация със студенти и техни ментори в медии, в които са провели учебната си практика, както и личен опит на автора при обучение на стажанти, показват, че именно в такъв период стажантите се адаптират и започват да работят по-качествено и да усвояват важни умения и познания за работата в реална среда;

- предвид отговорите на въпросите на експертите, че един чужд език вече е напълно задължителен и се налага на професионалистите да владеят и втори, в комбинация с отговорите на анкетираните студенти, че един чужд език не е достатъчен, може да бъде въведено изучаване на втори чужд език в последните години от обучението като избираема дисциплина. Експертите посочват като най-необходими езици на първо място английски, следван от руски, заедно с френски, немски. Предвид глобализацията и все по-вече събития, които намират световна сцена чрез медиите, е важно журналистите да имат поглед

върху всички страни и гледни точки по даден въпрос, за да могат да свършат работата си качествено и да не подвеждат обществото;

- предвид отговорите на експертите за необходимостта от познаване и работа със социални мрежи, връзка с аудиторията, техническия умения за обработка и публикуване на журналистически продукти, спецификите на мобилната журналистика и журналистика на данните и все по-сериозното им навлизане в професията, предвид отговорите на студентите по въпросите по тези теми и тенденциите в най-добрите висши училища по журналистика и медии в световен мащаб, да бъде въведена дисциплина или дисциплини, свързани с новите похвати в журналистиката – журналистика и социални медии, журналистика и данни, журналистика и дигитални технологии, гражданска журналистика. Възможността образованието да проправи пътя в някои от сфери е обозрима и би имала положителен ефект както върху него, така и върху професията;

- да бъде въведена дисциплина или дисциплини, разглеждащи обработката и подготвянето на дигитални медийни продукти, преди те да бъдат събрани в конвергентен медийен продукт – компютърна обработка на снимки, видеоклипове, форматиране на текст, графичен и уеб дизайн, монтаж, публикуване, подредба и събиране на изброените елементи в онлайн среда. Уменията в тези области все повече стават част от ежедневието на професионалния журналист;

- на база резултатите от изследванията, да бъде максимално увеличен броят избираеми дисциплини извън фундаменталните за професията. По този начин сред завършващите ще има студенти с различни профили според своите интереси, които да попълнят нуждите на все по-фрагментирани и задоволяващи конкретни информационни потребности медии в конвергентна среда;

- предвид трансформациите в медиите в конвергентна среда, нуждата да публикуват материали, преди някой друг да ги е чел, функциите на коректор и редактор, които се налага журналистите ежедневно да изпълняват, да бъде максимално увеличен хорариумът на обучението по български език и езикова култура. По-високата езикова култура може да предотврати голяма част от допусканите грешки, също така да бъде полезна за изразяването на бъдещите професионални журналисти с по-малко думи при използването на кратки журналистически форми;

- да бъдат увеличени часовете за упражнения от общия хорариум на обучението. Поради технологизацията на професията и описаните в изследванията тенденции журналистите в интернет сами да се справят с редица функции и задачи, колкото повече умения, свързани с тях, овладеят още по време на обучението си, толкова по-полезно ще бъде за професионалната им реализация;

- да бъде осигурен постоянен достъп до компютърни зали, в които да бъдат практикувани уменията, предавани по време на обучението. Овладяване на новите техники за работа с хардуер и софтуер от преподавателите и учене и откриване на новото заедно със студентите;

- насърчаване на преподавателите да създават концепции за нови избираеми дисциплини според техните лични интереси и специфични познания в определени области;

- да бъдат насърчавани нетрадиционни практики на преподавателите и експерименти в учебните зали, най-вече по време на практически упражнения. Да се доближи обстановката до реална среда чрез задачи, въвличащи студентите и изискващи тяхното активно участие, въвличеност, работа с инструменти, необходими и в професията;

- предвид отговорите на експертите за „давността“ на уменията и компетенциите, валидни към настоящия момент и мнението на студентите, че полученото от образованието ще бъде валидно не повече от 5-10 години, да се насърчават и предприемат действия за обучение на студентите да се адаптират към постоянни промени и постоянно да усъвършенстват инструментариума от умения и познания, с които разполагат, за да свикнат на темпото и да придобият уменията да бъдат адекватни, да приветстват промените, да се възползват от предоставени възможности и да се развиват безспирно, което да бъде едно от най-ценните, придобити по време на образованието им по журналистика.

Изводи

Резултатите от изследването на темата водят до извода, че в образованието по медии и журналистика има тенденции на сериозни трансформации вследствие влиянието на конвергентната медийна среда. Както бизнес средата, така и студентите имат обновени очаквания и изисквания към образованието и то се адаптира чрез все по-често актуализиране. Фундаменталните дисциплини и начини на преподаване се запазват, оставайки непреходни, независимо от развитието на средата, но отвъд тях образованието следва тенденциите на коренни изменения – повече работа с технологии и необходимост от практическия умения, нетрадиционни методи на преподаване и експерименти в учебните зали, нови начини на комуникация между преподаватели и студенти. Всички описани предизвикателства, тенденции и съвети за бъдещето на образованието в областта са базирани на изследвания и процеси, които се случват в момента, при това развивайки се все по-бурно. Резултатът са потенциални перспективи и насоки за развитие на образованието по медии и журналистика, прогнозиращи възможните пътища за неговото развитие и посочващи конкретни мерки за адаптация и развитие на висшите училища. Би било ценно, ако всеки от елементите на настоящия доклад бъде изследван по-детайлно в бъдещи публикации, близки до темата.

Цитирани източници:

- [1] Класация на „Репортери без граници“ за свобода на словото. (2016). Достъпно на: <https://rsf.org/en/ranking>, последно посещение на 30.12.2016
- [2] Тодоров, П. (2013). *Власт на медиите и власт над медиите*. УНСС Научни трудове том 3/ 2013, София: УИ „Стопанство“, 11
- [3] Цанкова, С. и колектив (2016). *Икономически и професионални трансформации в конвергентната медийна среда*. София: Издателски комплекс – УНСС
- [4] Poynter News University, *State of Journalism Education 2013*, Available at: <http://www.poynter.org>. Последно посещение на 10.11.2016
- [5] Lynch, D. *Above and Beyond. Looking at the Future of Journalism Education*, Available at: http://www.knightfoundation.org/media/uploads/publication_pdfs/KF-Above-and-Beyond-Report.pdf, последен достъп: 30.12.2016
- [6] Lynch, D. *Above and Beyond. Looking at the Future of Journalism Education*, Available at: http://www.knightfoundation.org/media/uploads/publication_pdfs/KF-Above-and-Beyond-Report.pdf, последен достъп: 30.12.2016
- [7] Lynch, D. *Above and Beyond. Looking at the Future of Journalism Education*, Available at: http://www.knightfoundation.org/media/uploads/publication_pdfs/KF-Above-and-Beyond-Report.pdf, последен достъп: 30.12.2016

Библиография:

- Ангова, С. (2010). Употребата на блоговете в университетското образование по онлайн медии, *Медии и обществени комуникации*, media-journal.info. Достъпно на: <http://www.media-journal.info/?p=item&aid=200>, последен достъп на 30.12.2016
- Ангова, С. (2016). Образованието по медии и обществени комуникации: трансформации и динамика. *Медии и обществени комуникации*, media-journal.info. Достъпно на: <http://media-journal.info/?p=item&aid=312>, последен достъп на 30.12.2016
- Цанкова, С. и колектив (2016). *Икономически и професионални трансформации в конвергентната медийна среда*. София: Издателски комплекс – УНСС
- Тодоров, П. (2013). Власт на медиите и власт над медиите, *УНСС Научни трудове*, том 3/2013, София: УИ „Стопанство”
- Deuze, M., Neuberger, N., Paulussen, S. 2004. *Journalism Education and Online Journalists in Belgium, Germany, and The Netherlands*. Journalism Studies, Volume 5
- Folkerts, J., Hamilton, J., Lemann, N. *Educating Journalists: A New Plea for the University Tradition*. 2013, Columbia Journalism School
- Poynter News University, *State of Journalism Education 2013*, Available at: <http://www.poynter.org>. Последно посещение на 10.11.2016
- Lynch, D. *Above and Beyond. Looking at the Future of Journalism Education*, Available at: http://www.knightfoundation.org/media/uploads/publication_pdfs/KF-Above-and-Beyond-Report.pdf, последен достъп: 30.12.2016
- Newman, N. *Journalism, Media and Technology Predictions 2016*. 2015. Reuters Institute for the Study of Journalism
- Rosenstiel, T. *Why we need a better conversation about the future of journalism education*. Available at: www.poynter.org, последен достъп: 15.09.2016
- UNESCO. *Model Curricula for Journalism Education*. 2013. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002211/221199E.pdf>, последен достъп на 30.12.2016
- World Journalism Education Council Website. <http://wjec.ou.edu>. Последен достъп на 20.11.2016

Електронно научно списание „Реторика и комуникации“, бр. 28, май 2017 г. <http://rhetoric.bg/>,
<http://journal.rhetoric.bg/>